

PRIJEDLOG ZA RJEŠENJE NEKIH IKONOGRAFSKIH PROBLEMA

ANDELKO BADURINA, ZAGREB

»LUDOST« U BERMU

Lik naslikan u usjeku bočnih južnih vrata u crkvi Sv. Marije na Škrilinah u Bermu, bez očiju, s klasjem i tikvom na glavi te štapom u ruci (sl. 149) dosadašnji su istraživači ili mimoilazili ili tek sumarno identificirali kao »grotesku«¹ ili kao »groteskni lik... vjerojatno vezan uz neki običaj žetvenih svečanosti.«²

Kada sam ga 1974. godine prigodom proslave 500-godišnjice Vincenta iz Kastva malo bolje analizirao, ustanovio sam njegovu frapantnu sličnost s ilustracijom prvog retka psalma 52. »Dixit insipiens in corde suo: non est Deus« (Reče luđak u svom srcu: nema Boga) u srednjovjekovnim iluminiranim psalterijima, gdje je u slovu D naslikan lik luđaka. To su uvijek prikazi suvremenih luđaka ili dvorskih luda odjevenih u čudnu odjeću s čudnim perjanicama na glavi i batinom u ruci. I u našim stranama imamo više takvih prikaza, kao npr. onaj u Psalterium minus iz Kampora na otoku Rabu (sl. 148), Psalteriju iz 15. stoljeća iz Rizinice katedrale u Trogiru (sl. 147), zatim u franjevačkom samostanu u Zadru, katedralnoj rizinici u Osoru i niz drugih.³ Prema toj sličnosti moglo bi se zaključiti da i ovaj lik na vratima crkvice na Škrilinah prikazuje luđaka. Jedino je pitanje zašto je ovaj luđak tu.

Pitanje je zagonetno, ali samo u prvi mah. Ako usporedimo ikonotopografiju crkvice na Škrilinah s klasičnom ikonotopografijom velikih objekata u Evropi, vidjet ćemo da se i ovdje slikari drže relativno vjerno kanona, samo im skućeni prostor i ravne stijene nalažu izvjesno odstupanje i sažimanje tema. Uz biblijske teme Starog i Novog zavjeta, te velike lokalno štovane svece, tu nalazimo i didaktičke teme i alegorije (*Ples mrtvaca* i *Kolo sreće*, na primjer) na njihovim uobičajenim mjestima. Tako se na usjeku sjevernog prozora nalaze crkveni

¹ Branko Fučić: *Istarske freske*, Zora, Zagreb, s. a., (1964) Katalog, p. 16.

² Radovan Ivančević: *Beram*, izd. Jugoslavija, Beograd, 1965, p. 7.

³ Emile Mâle: *L'Art religieux du XIII siècle en France*, izd. Armand Colin, Livre de poche, Paris 1958, p. 235 i p. 262, n. 107. — E. Mâle u navedenoj bilješki također navodi da se i u francuskim iluminiranim knjigama nalaze prikazi luđaka u ilustracijama psalma 52, koji su slični onima u psihomahijama na katedralama.

učitelji, a na južnom sveci »pomoćnici« (premda u reduciranom opsegu), što odgovara prostoru transepta u velikim objektima. Ako idemo tom topografskom logikom dalje, na bočnim portalima ili njihovoj okolini došla bi *psychomachia* — borba kreposti i mana; na desnoj (sjevernoj) strani kreposti, a na lijevoj (južnoj) mane.⁴ Budući da slikar (odnosno slikari) u Bermu nisu imali mjesta za kompletnu psihomahiju uzeli su samo prvi par: *Sapientia* (Mudrost) i *Stultitia* (Ludost). Budući pak da na sjeveru nema vrata, opet je morao reducirati program samo na negativan dio para, te stavio *Ludost* na južna vrata. (Ili je pak Mudrost trebala doći na suprotnu stijenu usjeka ovih istih vrata).⁵

Sam pak literarni prikaz ovog luđaka može se osim psalmom 52. rastumačiti i još nekim drugim biblijskim tekstovima. Tako Mojsije u Ponovljenom zakonu, kada opisuje posljedice neobdržavanja Zakona kaže: »Strašilo ćeš postati za sva zemaljska kraljestva. Udarit ću te bjesnilom, slijepoćom i ludilom. U po bijela dana tumarat ćeš kao što tumara slijepac po mraku...« (Deut 28, 25—29). Prorok Izaija pak kad opisuje posljedice neposlušnosti Bogu i neobdržavanja njegova zakona kaže: »Pipamo kao slijepci duž zida, tapkamo kao bez očiju« (iz 59, 10), a ovaj lik ovdje upravo i izgleda kao plašilo za ptice u polju, slijep je, odjeven u odjeću luđaka, batinom tapkajući traži put.

Prema tome predlažem da ovaj lik shvatimo kao sažetu psihomahiju ili pak kao moralnu opomenu (kao što su to uostalom i slikarije kraj glavnog ulaza u ovu crkvicu) za one koji se »ne drže zakona«. Ne vidimo, naime, razloga da bi slikar koji se tako čvrsto držao teološko-didaktičkog programa najedanput posizao za folklornim motivima. Imenujmo dakle ovaj lik kao *Stultitia* — Ludost.

KRALJ DAVID I SVETI JERONIM U HRASTOVLJU

Kako je Hrastovlje zbog svoje likovne i ikonografske izuzetnosti uvijek privlačilo pažnju mnogih stručnjaka, to je i njegova ikonografija do u tančine proučena.⁶

Ipak i tu je ostalo još nekoliko upitnika, odnosno nesigurnih ikonografskih identifikacija. To su u prvom redu dva zadnja medaljona na svodu sjeverne lađe na kraju niza od 12 mjeseci.

⁴ E. Mâle, o. c., pp. 30—47.

⁵ Sam prikaz ovog luđaka gotovo je identičan brojnim starijim i suvremenim prikazima luđaka u drugim zemljama širom Evrope, na pr. onaj Giotov u Padovi koji također ima klasje i pera na glavi.

⁶ Da ne navodimo brojnu literaturu u ovom objektu, navodimo samo dva najnovija djela, jer se u njima nalazi sva ostala literatura i rezultati sadašnjim istraživanjima:

France Stelè: *Gotsko stensko slikarstvo*, izd. Mladinska knjiga, Ars Sloveniae, Ljubljana 1972.

Marijan Zadnikar: *Hrastovlje*, Mladinska knjiga, Spomeniški vodniki, zvezek 2, Ljubljana 1961.

Zadnji lik u tom nizu (sl. 150) M. Zadnikar opisuje kao »Oblečena v belo spodnje oblačilo in ogrnjena rdečim ogrinjalom, s katerim je pokrito tudi čez glavo. Zdi se da ima na glavi širok klobuk. V levici drži knjigo, a v desni model neke cerkve. S tema atributoma je po navadi opremljen fundator, to je ustanovitelj cerkve.«⁷ S. Stele pak za taj lik kaže: »Nepojasnjena figura s knjigo in cerkvijo.«⁸

Premda su knjiga i crkva atributi fundatora ili donatora, bijela haljina s crvenim naglavnikom i plaštem te široki šešir nesumljivi su dijelovi kardinalske odore, a odjeven u kardinalsku odoru s knjigom i modelom crkve u rukama, od 14. stoljeća dalje slika se *sv. Jeronim*. Prema tome predlažem da ovaj lik identificiramo s tim svecem.

Za predzadnji lik na svodu ove ladje (sl. 151) M. Zadnikar kaže: »Pokrit mož s mnogimi napisanimi trakovi, ki pa se jih, žal, ne da več razbrati. Iz analogij bi smeli domnevati da gre morda za upodobitev Annusa — Leta, ali da je predstavljen Tempus — Čas, ki ju včasih upodabljaajo skupaj z meseci, saj sodijo k časovnim menjavam. Tempus je navadno predstavljen s temi obrazi, ki pomenijo preteklost, sedanjost in prihodnost.«⁹

F. Stelè pak za taj lik kaže: »Leto (Annus) s trojnim obrazom.«¹⁰

Ovdje se međjutim, bar sada, više ne mogu razaznati tri lica. Ako pak uzmemo u obzir brojne ispisane trake (razvijene rotuluse) i ako tome još dodamo dvokatnu kapu sa šiljkom na vrhu i ako sada usporedimo ovaj lik s likom proroka na zidu srednje lađe (sl. 159),¹¹ ne možemo a da i ovaj lik ne stavimo u Stari zavjet. Budući da patrijarhe i proroke već imamo, makar ih je samo šest, u srednjoj lađi, najvjerojatnije je ovdje prikazana jedna od eminentnih ličnosti Starog zavjeta koja nije ni patrijarh ni prorok po zvanju, ali je i jedno i drugo po svom značaju, a to bi onda mogao biti kralj *David*.

Razlog zašto su ove dvije ličnosti (*David* i *Jeronim*) tu možemo naći u tome što je *David* kao pjesnik većeg dijela psalama, koji su svi neprestano u litirgijskoj upotrebi, jedna od značajnih i za vjernike važnih osoba Starog zavjeta, a *sv. Jeronim* pak, kao najveći egegeta *sv. Pisma*, tu se nalazi kao tumač biblijskih (i prirodnih) didaktičkih poruka i njihove primjene u svakodnevnom (kalendarskom) životu; dakle dva »sekundarna« stožera (iza proroka i apostola) Crkve i tumača primjene Biblije u životu vjernika, *David* i *Jeronim*.

Treći još ne sasvim pouzdano riješen ikonografski motiv u ovoj crkvi su prikazi »tihožitja« na dnu zidova koji dijele srednju apsidu od bočnih, »bel prtliček, na katerem stoji krožnik z neko jedjo, poleg pa stoji bučasta steklenička i še neki predmeti...« i »vrč s kozarcem pored pa morda kos kruha in sira...«¹²

Slažemo se da je to mrtva priroda, ali ne i da je bez nekog dubljeg razloga i značenja. U ovo doba, naime, zidne slike u crkvama imaju

⁷ Zadnikar, o. c., p. 51.

⁸ F. Stelè, o. c., p. XXVI.

⁹ M. Zadnikar, l. c.

¹⁰ F. Stelè, l. c.

¹¹ M. Zadnikar, o. c., slika 29.

¹² M. Zadnikar, o. c., slike 18 i 19, i pp. 28—29.

isključivo didaktički karakter (što ne umanjuje njihovu estetsku komponentu), te je teško zamisliti na ovako istaknutom mjestu, kraj samog oltara, da bi to bile čisto *genre* scene mrtve prirode bez ideološke ili didaktičke poruke. Ako još k tome uzmemo u obzir da se odmah iznad tih prizora nalaze naslikana sva eminentna djakona-mučenika, *sv. Stjepan* i *sv. Lovro*, onda u ovoj »mrtvoj prirodi« možemo gledati »plodove zemlje i rada ruku čovječjih,«¹³ koje vjernici kao u ranokršćansko doba donose u crkvu, a tu ih primaju đakoni i nose na oltar da bi ti darovi preko svećenika postali nebeski darovi u euharistiji; imamo dakle usporedbu zemaljske i nebeske gozbe. Od ovog ideološkog tumačenja ne će biti daleko ni drugo, sociološko, tj. opomena vjernicima za davanje desetine. Naime žito, vino, ulje, sir i meso, koje ovdje nalazimo, bili su najredovitiji predmeti desetine u ovom kraju, a desetinu u ovo doba primaju »žakni«.

Prema tome, nakon gore iznesenog, predlažem da ovu »mrtvu prirodu« imenujemo kao usporedbu zemaljske i nebeske gozbe, odnosno opomenom za davanje desetine.

SVETA MARINA NA BOHINJSKOM JEZERU

Na sjevernom zidu prezbiterija u crkvi sv. Janeza na Bohinjskom jezeru nalazi se ženski lik s krunom na glavi i malim, golim (ženskim) djetetom u ruci (sl. 157). U literaturi se navodi kao »svetica z majhnim golim otrokom.«¹⁴

Prizor je doista neuobičajen i kod nas jedinstven. Ikonografskom i haglografskom analizom dolazimo do zaključka da to može biti jedino *sv. Marina djeвица*. Ta je naime svetica prema *Legenda aurea* Jakoba de Voragine živjela preobučena u muškom samostanu pod imenom fra Marin, bila lažno okrivljena da je silovala kćer jednog krčmara; da ne bi bila otkrivena kao muško, priznaje to, uzima dijete kao svoje i s njime živi čineći pokoru i proseći na vratima samostana iz kog je istjerana, a tek nakon smrti, kad su je prije pokopa išli kupati otkriva se istina.¹⁵ Tu se zapravo radi o jednoj veoma raširenoj srednjovje-

¹³ Liturgijske molitve prilikom prikazanja kruha i vina na misi, obnovljene u najnovije doba prema pretridentinskim tekstovima.

¹⁴ Ksenija Rozman: *Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru*, izd. Mladinska knjiga, Spomeniški vodniki, zvezek 4. Ljubljana 1962, p. 22.

¹⁵ Jacobus de Voragine: *Legendario delle vite dei Santi*, izd. Presso Pietro Miloco, in Venetia, 1630, p. 473.—476.

Budući da životopis sv. Marine kako go donosi J. de Voragine predstavlja pravi roman s nekoliko zapleta, donosimo ga ovdje prevedenog u integralnom obliku:

Sveta Marina djeвица, koje se blagdan slavi s velikim svečanostima u Veneciji na dan 16. srpnja.

Bio jednom jedan svjetovnjak koji je, pošto mu je umrla žena i ostavila malu djevojčicu, htio napustiti svijet i činiti pokoru. Svoju je djevojčicu ostavio na brizi jednome svom rodaku i ušao u samostan sedam milja udaljen od grada, i tu se vladao tako dobro i uzorno da ga je opat ljubio više nego ijednoga drugog.

Poslije nekog vremena sjeti se kako je napustio tu svoju djevojčicu te se ražalosti i postade veoma sjetan. Opazivši to opat ga dozove k sebi te mu kaže: »Što ti je, sinko moj? Kaži mi sve bez straha, jer ti Bog utješitelj može preko mene poslati savjet i utjehu.« On se plaćuci baci pred njegove noge i kaže mu: »Imam u gradu jednog dječaćića i kada ga se sjetim ne

kovnoj legendi tzv. monaho-parteneje.¹⁶ Sv. Marina se često zamenjuje Margaretom de Latinis jer je prema jednoj drugoj legendi čekićem

mogu a da se ne ražalostim i ne mislim na njega.« Nije htio očitovati opatu da se radi o ženskom djetetu. Videći opat da je on neraspoložen i da je spreman vratiti se u svijet da se brine o tom dječaciću, smatrajući da je on veoma koristan za samostan, kaže mu: »Ako ga ljubiš idi i dovedi ga u samostan da ga primim u samostan za monaha.« Čuvši to ovaj ode, djevojčici promijeni odijelo i učini da bude primljena za monaha davši joj ime fra Marin. Dao ju je da uči čitati, a kad joj je bilo 14. godina počeo ju je poučavati u Božjim zapovijedima i u Kristovu životu, opominjajući je da se čuva da je nitko do kraja života ne bi prepoznano da je žensko; neka se čuva neprijateljskih zasjeda i neka uvijek bude revna u pobožnostima.

Kad joj je bilo 16. godina, njen se otac preseli s ovoga svijeta, ostavivši je samu u svojoj ćeliji. Ona se držala svih njegovih naputaka i njegovih pouka te je postala tako poslušna i kreposna da su je opat i svi monasi posebno voljeli.

Taj je samostan imao par volova i kola s kojima je opat češće slao po jednog monaha na more koje je bilo udaljeno tri milje. Tu je držao svetište jedan dobar čovjek po imenu Pandacij i kod njega su se monasi svraćali i preuzimali s kolima robar, jer su se tu odmarali i brodovi koji su plovili morem. Jednog dana kaže joj opat: »Fra Marine, zašto i ti ne ideš s kolima da pomogneš ostalim monasima?« Ona mu ponizno odgovori da je spremna vrlo rado ići tamo, te smijeta ode s kolima.

Kad joj se jednom činilo da je prekasno da se vrati u samostan, ostane s ostalim redovnicima u Pandacijevoj kući. U to se doba, djelovanjem Neprijatelja, desi da je jedna Pandacijeva kćerka, još djevojka, potajno ostala u drugom stanju s jednim vitezom. Kad je nakon nekog vremena otac to opazio, izgrdio ju je i zahtijevao da mu kaže s kim je ostala u drugom stanju. Napućena od Davla odgovori da ju je onaj monah koji se zove fra Marin, koji je tu boravio s kolima, silovao i da je s njim ostala u drugom stanju. Kad su njen otac i majka to čuli smijeta odu opatu žaleći se zbog tog događaja. Čuvši to opat nije mogao vjerovati, i poznavajući svetost fra Marina odgovori da bi htio od njega čuti istinu u njihovoj prisutnosti. Pozove ga i upita je li istina da je silovao njihovu kćer. Kad je fra Marin to čuo, veoma se zabrinuo, snuždio se i nije se opravdavao, nego odmah počeo plakati te reče: »Oče, sagriješih; i spreman sam činiti pokoru.«

Opat se na to rasrdi, povjerovala da je to istina, dade je grubo bičevati i kaže da joj u ovom samostanu nema više mjesta, te je istjera napolje.

Ona sve to ponizno podnese te nikad o tom događaju nije rekla istinu. Stajala je vani pred vratima samostana, spavajući na zemlji, plačući i trapeći se kao da je zaista sagriješila, te življala od milostinje koju je dobivala na vratima.

Kad je onaj jadnič došlo vrijeme da rodi, porodi muško čedo. Kad ga je odbila od mlijeka, majka one djevojke donese ga fra Marinu i vrlo srdito reče: »Evo ti ga, fra Marine, hrani ovoga svog sinčića kako znaš.« Ona ga ponizno prihvati i hranila ga je od milostinje koju je dobivala na vratima.

Dok je ona tako sa svom strpljivošću i poniznošću živjela nekoliko godina, neki redovnici onog samostana videći je kako trpi, ganuti samilošću odu k opatu i kažu mu: »Oče, oprosti već jednom fra Marinu i primi ga u samostan. Shvati da je već pet godina vani čineći pokoru na vratima i nikad nije otišao. Zato te molimo, kad je već toliko ponižen i tako skrušeno priznaje svoj grijeh, poslušaj se dakle milosrdem poput Krista koji nalaže da čini dobro grešniku koji se ponizi i prizna svoj grijeh.« Nakon mnogih molbi jedva ga sklone da ga primi natrag. Konačno se dade nagovoriti te pozove fra Marina i kaže mu: »Tvoj je otac bio čestit čovjek, doveo te ovamo kao siđnog dječacića. Nikad ni jedan monah nije počinio prijestup kakav si ti počinio te nas njime tako osramotio. Eto, na molbe ovih monaha primam te s ovim tvojim dječacićem i sinom rođenim iz preljuba u samostanu. Priznaj svoju krivnju i promisli kako si velik grijeh počinio. Zato, ako hoćeš milost, treba da izvršiš tešku pokoru. Prema tome, primam te pod ovim uvjetom, i to ti zapovijedam, da sam čistiš samostan i nosiš van svu nečistoću i donosiš svu vodu što bude trebalo, i pereš svu odjeću redovnika kad bude trebalo; na taj ćeš se način vratiti u moju milost.«

Djevojka je radeći sve te poslove za nekoliko dana otišla s ovog života. Kad je opatu bila dojavljena njena smrt, ovaj reče: »Sad vidite kako je težak bio ovaj njegov grijeh, te ga Bog nije htio prihvatiti na pokoru. Ipak idite i zbog milosrda pokopajte ga, ali ne s ostalima, nego daleko od samostana.«

Kad su ga braća išla sahraniti i po običaju ga htjeli oprati, nadođe da je on bio žena. Svi na to počese plakati i udarati se u prsa zbog muka koje su joj zadali i govorahu da takva pokora i takvo obraćenje nikad nisu bili viđeni. Neki se vrate opatu i kažu mu: »Oče, dođi i vidi čudesnu stvar.« Ne znanajući šta je, opat nije htio ići, ali jer su ga i dalje uporno zvali ipak pođe. Oni otkrivši je pokazu mu da je bio žena. Na to i samog opata obuze golem strah, rastuži se i uz golem plač reče: »O, presveto dušo, zaklinjem te i molim Gospodinom našim Isusom Kristom, nemoj se sa mnom sporiti na dan suda pred licem Božjim, ako sam to nepravедno učinio.« I naredi da se to tijelo izloži u oratoriju na pobožnost puku.

Pođe zatim onaj opakoj djevojci koja ga je po nagovoru Davlovu bila ozloglasila. Ona dođe k tijelu svete Marine i ispovijedi svoj grijeh što ju je krivo ozloglasila. Sedmi dan po njenoj smrti, da bi dokazao njenu svetost, Bog se oslobodi na njenom grobu (od davolске sveze). Kad to vidješe, mnogi ljudi s ulice dodoše s velikim poštovanjem i zajedno s monasima sahrane je u samostanu, gdje je zaslugom njena djevičanstva pokazao mnoga čudesa Bog, koji nek je blagoslovljen u vijeke. Amen.

Tijelo ove svete djevice leži u Veneciji u crkvi sv. Liberala, koja se kasnije prozvala sv. Marine. Ovamo je donesena iz Carigrada pod mletačkim duždom Jakovom Tiepolo godine Gospodnje 1222. u vrijeme kada je Carigrad bio u rukama Mlečana i Francuza.ε...

¹⁶ *Bibliotheca sanctorum*, izd. Istituto Giovanni XXIII, Roma, 1967, t. VIII, p. 1166—1170.

ubila zmaja.¹⁷ Kult joj je kao i sama legenda bio raširen na Istoku, a na Zapad ga je proširio Jacobus de Voragine. Osobito je štovana u Italiji i Bavarskoj. Kad joj je godine 1222. tijelo preneseno iz Carigrada u Veneciju, njen se kult širi po cijelom mletačkom području, ali ikonografski prikazi s ovom temom su rijetki. Jedan imamo u Campo-santo u Plzi, koji je naslikao Francesca da Voltera, a prikazana je kako s povijenim djetetom sjedi na vratima samostana i prosi milostinju,¹⁸ a drugi na kojem je prikazana s golim djetetom u ruci nalazimo u Oberstadion/Ehingen kraj Ulma na njenom oltaru iz 1458. godine.¹⁹

Malu zabunu i poteškoću za identifikaciju ovdje stvara kruna na glavi ove svete. Kruna se obično daje kraljicama i princezama, posebno pak mučenicama. Slikari pak rijetko poštuju razliku u krunama koja postoji u realnosti, a kako je jedina kruna koju iz života i prakse poznaju grofovska ili kneževska, nju daju svima, i kraljevima (npr. u Poklonstvu kraljeva) i princezama i mučenicama. U tome nema gotovo nikakve dosljednosti.²⁰ Kako se blagdan sv. Marine slavi 16. 7., a sv. Margarete 20. 7., a i legende im se u nekim dijelovima podudaraju te se svete često zamjenjuju, pa je zbog toga možda slikar i ovdje sv. Marini dao krunu, misleći da je i ona mučenica.

Premda je kruna ovdje sporni atribut, a kako s druge strane ne znamo ni jednu kraljicu ili princezu koja bi u ovo doba kao specifični atribut imal golo dijete, to predlažemo da ovu sveticu identificiramo kao sv. Marinu.

SVETI MATEJ APOSTOL SA DVA MAČA

Na dva lokaliteta u Sloveniji, u crkvi sv. Primoža na Jamniku i crkvi sv. Miklavža na Goropeči nad Ihanom, sv. Matej apostol pojavljuje se s malo neuobičajenim atributom — dva mača u jednoj ruci i knjigom u drugoj²¹ (sl. 155 i 156). Knjiga i mač su njegovi redoviti atributi; knjiga zato jer je napisano Evandjelje, a mač zato što je mačem bio pogubljen. Za dva mača obrazloženje je veoma teško naći. Pitanje zabune slikara i premazivanje jednog mača a slikanje drugog u »zgodnijem« položaju, a da bi se kasnije otkrila oba, ne dolazi u obzir jer nema tragova preslikavanja.

¹⁷ Louis Réau: *Iconographie de l'Art chrétien*, izd. Presse Universitaire, Paris, 1958, t. III, p. 891.

¹⁸ Elisa Ricci: *Mille Santi nell'arte*, izd. Hoepli, Milano, 1931, p. 439.

¹⁹ Hiltgart L. Keller: *Reclams Lexicon der Heiligen und der biblischen Gestalten*, izd. Reclam, Stuttgart, 1970,² p. 363.

²⁰ Tako, na primjer, u ovoj istoj crkvi, isti majstor ne daje krunu sv. Barbari, koja je također mučenica i spada u »virgines capitales«.

²¹ Isprijava bio neidentificiran, odnosno identificiran kao sv. Ivan, da bi kasnije bio identificiran kao sv. Matej.
cf. Ksenija Rozman: *Freske na Jamniku*, Kranjski zbornik, 1975, 198. i p. 195., n. 15.

Potankom analizom svih hagiografskih elemenata i ikonografske zakonitosti dolazimo do zaključka da su mu dva mača u ruku stavljena iz posebnih razloga. Naime, dva mača nalazimo u ikonografiji samo kod apokaliptičkog Krista i to samo predromaničkoj i romaničkoj umjetnosti u španjolskoj (u Apokalipsi inače Krist ima samo jedan mač u ustima, Apoc 1,16), te ponekad kod sv. Pavla apostola tako da dva ukrštena mača tvore simetriju sa dva ključa sv. Petra, kada se ti apostoli slikaju zajedno.²² Sv. Matej, kako rekosmo, ima za atribut mač, ali samo jedan, jer način njegovog mučeništva ne daje nikakva razloga za dva mača, a to znači da za dva mača mora postojati neko drugo opravdanje, a to će biti ideološko, odnosno političko.

Govor o dva mača nalazimo u Bibliji jedino u Lukinu evanđelju, kada Krist proričući svoju skorbu smrt govori apostolima: »Kada vas poslah bez kese, bez torbe i obuće, je li vam što nedostajalo? „Ništa“ odgovoriše mu. Ali sada — reče im — tko ima kesu neka je uzme. Isto tako i torbu. Tko nema mača neka proda svoj ogrtač pa ga kupi, jer se mora, velim vam, na meni ispuniti što je pisano: „Svrstan je među zločince“. Tako se ono što se na me odnosi primiće kraju. „Gospodine“ — rekoše mu — „evo ovdje dva mača“. Dosta je — odvrati im.« (Lk 22, 35—38). Ovu epizodu donosi jedino Luka, dok je ostala tri evanđelista ne spominju. U srednjem vijeku u borbi između papinstva i carstva alagorijska interpretacija ovih dvaju mačeva zauzima veoma važno mjesto, jer se tumače kao dvije vrhovne vlasti na zemlji, duhovna i svjetovna, koje bi navodno Krist predao papi.²³ Budući pak da jedino Matej u svom evanđelju donosi tekst na kojem se temelji Petrov (i papin) primat, — »Ti si Petar, i na toj stijeni sagradit ću crkvu svoju . . . tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji bit će svezano i na nebu, a što god razriješiš na zemlji bit će razriješeno i na nebu« (Mt 16, 18—19),²⁴ u kasnijim dedukcijama on postaje autoritet za obje vlasti. U razdoblju kasnog srednjeg vijeka borba papinstva i carstva dobiva svoj vrhunac, osobito u sjevernoj Evropi, gdje se Habsburgovci i papa bore za prevlast u Evropi, a da i ne govorimo o slobodnim knezovima koji se hoće izvući ispod papinske vlasti, pa se u Crkvi ova dvostruka vlast sve više naglašava. Toj tezi ovdje je dato i likovno svjedočanstvo, za nosioca evanđeoskog porijekla te tvrdnje uzet je sv. Matej te mu se zato u ruke stavljaju dva mača.

Iako možda ova dedukcija izgleda odviše nategnuta, ona je u svom povijesnom kontekstu logična, ideološki i politički opravdana, pa predlažem da je uzmemo kao razlog ovih dviju mačeva u ruci sv. Mateja.

²² L. Réau, o. c., p. 1039.

²³ Josef Schmid: *L'evangelo secondo Luca*, Ed, Marcelliana, Brescia, (III edizione), 1965, p. 429. (Njemački original: *Das Evangelium nach Lucas*, Verlag F. Pustet, Regensburg, 1955.) s priloženom literaturom.

²⁴ Možda je Matejevo autorstvo papinskog primata razlog da se u Sloveniji na više mjesta sv. Matej nalazi odmah iz sv. Petra i Pavla, premda mu tu nije »kanonsko« mjesto (Vrh nad Zelimljem, Turnišće, Suha pri Škofji Loki, i drugi).

APOSTOLSKI NIZ U CRKVI SVETOG PETRA NA VRHU NAD ŽELIMLJAMI

Nakon što je F. Stelè u svojoj knjizi *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*²⁵ za lik apostola s klupkom zmiya u naručju iz prezbiterija ove crkve kazao samo da je *Apostol* (sl. 153) pokušao sam taj neobični ikonografski motiv identificirati. Uz pomoć *Legendae aureae* privatno sam ga identificirao kao *šimuna Kaneneja*. Ovaj se apostol redovito prikazuje s pilom u rukama jer je bio mučen i usmrćen na taj način da su mu tijelo prepilili na pola. Ovdje mu je pak kao atribut stavljeno u ruke klupko zmiya na temelju jedne legendarne zgode iz njegova života, kada on zmiye koje su perzijski vraći nahuškali na njega i apostola Judu Tadeja okreće protiv njih.²⁶ Taj je atribut veoma rijedak, a u našim stranama jedinstven.

Kasnije ovaj lik u knjizi *Gotsko stensko slikarstvo* D. Prelovšek u katalogu također identificira kao *Simon*, ali bez obrazloženja.²⁷ U recenziji ovog zadnjeg djela u Zborniku za umetnostno zgodovino J. Höfler dovodi u pitanje ovu i još neke identifikacije apostola iz ove crkve, ali opet bez obrazloženja.²⁸ Zbog toga neće biti na odmet da ovdje još jednom demonstriramo identifikaciju cijelog niza od 13 apostola (sl. 154), držeći se skice i numeracije iz kataloga *Gotsko stensko slikarstvo* (sl. 153).

Polje br. 2. *Sv. Petar*, s ključem u ruci — izvan sumnje. Polje br. 4. *Sv. Pavao*, s mačem u ruci — izvan sumnje. Iako Pavao nije među apostole pozvan za života Kristova, nego je »samozvan«, Crkva ga oduvijek smatra apostolom.

Budući da su ova dva apostola stavljena u izuzetan, počasni položaj, u vrhove trokuta sa strane Krista na prijestolju, to znači da je crkva posvećena Petru i Pavlu zajedno, dok se u praksi kao i drugdje zbog jednostavnosti titulira jednostavno samo *sv. Petar*.

Polje br. 6. *Sv. Matej*, apostol i evanđelist, u rukama ima otvorenu knjigu koju čita. Knjiga i mač su redoviti atributi za *sv. Mateja*. Čitanje knjige za *Mateja* je dosta rijetko i nalazimo ga u iluminiranim rukopisima 9. do 12. stoljeća. Ovo je *Matej* i »per exclusionem«, jer se svi ostali apostoli, kako ćemo dalje vidjeti, dadu lako identificirati pomoću specifičnih atributa. Zašto mu pak u ruke nije stavio i mač, teško je odgonetnuti. *Barnaba*, kako to navodi Höfler,²⁹ ovo ne može biti, jer *Barnaba* nije apostol, nego apostolski učenik i nikad ga ne nalazimo unutar apostolskog niza. Jednako tako nije napisao ni jednu kanonsku knjigu.

²⁵ France Stelè: *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*, Slovenska Matica, Ljubljana 1969, p. 76., slika 44.

²⁶ Cf. Jacobus de Voragine; o. c., p. 743. ss.

²⁷ F. Stelè: *Gotsko stensko slikarstvo*, katalog, p. CI—CII.

²⁸ Janez Höfler: *Gotsko stensko slikarstvo* (ocena), Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta, X, Ljubljana, 1973., p. 209.

²⁹ Ibid.

Polje br. 7. *Sv. Filip*, apostol. Križ ima u ruci jer je pomoću križa istjerao demona-zmaja i jer je na križu mučen i usmrćen.³⁰ Obično ga se slika sa *crux immissa* ili *crux commissa*, ali mu se od 14. stoljeća dalje u ruke stavlja i procesionalni križ, zapravo jedna varijanta jeruzalemskog križa. Zabunu ovdje može činiti knjiga u lijevoj ruci. Međutim ona je tu zbog toga što je Filip na kolima tumačio proroka Izalju dvorjaninu kraljice Kandake,³¹ zbog čega je postao zaštitnik egzegeta i propovjednika. Matija, kao to predlaže Höfler,³² apostol koji je kockom izabran na mjesto Jude Iškariota, ovo ne može biti, jer on nije napisao nikakvu knjigu, a njegov je atribut bradva, kako ćemo vidjeti dolje pod br. 16. Jakov Mlađi, kako navodi Prelovšek,³³ ovo također ne će biti, jer, kako ćemo dalje vidjeti, on ima drugačije atribute, premda knjiga daje mogućnost da ga imenujemo i Jakovom Mlađim.

Polje br. 8. *Jakov Mlađi*. U ruci drži valjarski (suknarski) štap (za razliku od Tadeja koji ima toljagu), jer mu je takvim štapom razmrskana glava. Taj je štap u mediteranskim krajevima okrugao, dok je u sjevernim trobridan³² i na vrhu ima »zlatnu ploču« zbog toga što je bio jeruzalemski biskup,³³ što i ovdje predstavlja ona žuta ploča na vrhu štapa.

Polje br. 9. *Sv. Šimun* (Kananej, Zelotes, Natanael), s klupkom zmija u ruci.³⁴ Filip to ne može biti,³⁵ jer on ponekad ima za atribut samo jednog zmaja kojeg je istjerao pomoću križa.³⁶

Ostali apostoli su izvan diskusije i s uobičajenim atributima, ali ćemo ipak demonstraciju provesti do kraja.

Polje br. 10. *Sv. Juda Tadej*, s toljagom u desnoj ruci, jer je njom bio ubijen, i knjigom u lijevoj ruci jer je napisao jednu kanonsku poslanicu.

Polje br. 11. *Sv. Ivan*, apostol i evanđelist. Atribut mu je čaša u ruci iz koje izlazi zmija, jer mu otrov koji su mu podmetnuli nije naškodilo.

Polje br. 12. *Sv. Jakov Stariji*. Hodočasnički štap i školjka su atributi izvan svake sumnje.

Polje br. 13. *Sv. Toma*. Koplje u ruci kojim je bio proboden također je atribut izvan sumnje.

Polje br. 14. *Bartolomej* (Jernej). U lijevoj ruci drži nož kojim mu je prema legendi bila oderana koža. Osim ovog nedvojbena atributa tu je i još jedan, malo neodređen predmet koji drži u desnoj ruci, a koji je po svoj prilici ukrašena kožna torba. Ona je tu vjerojatno zbog toga što je Bartolomej zbog načina na koji je bio mučen (odera- na koža) zaštitnik kožara, torbara i knjigoveža.

³⁰ J. de Voragine, o. c., na dan 1. maja.

³¹ Djap 8, 26—40.

³² L. Réau, o. c., p. 703. (Wollbogen).

³³ Reclams lexicon, p. 272.

³⁴ Vidi naprijed na početku ove teme.

³⁵ J. Höfler, l. c., a i zbog toga jer smo ga identificirali pod br. 7.

³⁶ Vidi gore pod br. 7. i pripadajuću bilješku.

Njegov uobičajeni atribut koji nosi uz nož ili oderanu kožu jest i zatvorena knjiga kojoj je naglašen uvez. Ovdje mu je, vjerojatno, umjesto knjige, data u ruke kožna torba na kojoj su naglašeni ukrasi,³⁷ a u njoj može biti i njegova koža.

Polje br. 15. *Sv. Andrija*. Andrijin križ u obliku slova X (*crux decusata*) iza njega nepobitan je dokaz. Knjiga koju drži u ruci ovdje malo zbunjuje, ali ona je tu vjerojatno zbog njegovih brojnih propovijedi po Maloj Aziji, a i zato što je on Prvozvani (Prôtoklétos).

Polje br. 16. *Sv. Matija*, kockom izabrani apostol, nakon Kristova Uzašašća, na mjesto Jude Iškariotskoga. U lijevoj ruci bradva kojom mu je prema legendi odsječena glava siguran je atribut. Desnom rukom blagoslivlje svoje mučitelje.

Ovdje bismo još napomenuli da na shemi prezbiterija ove crkve kako je donosi katalog knjige *Gotsko stensko slikarstvo* pod br. 21. stoji »Sv. Uršula«, a pod br. 22. »Svetnica«; međutim u realnosti na polju koje nosi ova dva broja na sredini je naslikana samo jedna svetica sa strelicom u ruci, dakle *sv. Uršula*.

Na kraju ovog »razmišljanja nad upitnicima« i ovih prijedloga za identifikaciju, pred kolege bih stavio još jedan prijedlog. Premda je »Kranjski prezbiterij« već iscrpno znanstveno obrađen, ne bi bilo na odmet napraviti jednu kompjutorsku obradu atributa pojedinih svetaca te njihovu tipologiju i rasprostranjenost na terenu. Isto tako analizu apostolskog niza i »svetaca pomoćnika«. Ako bismo »klasičnim« metodama kojima je već proučeno zidno slikarstvo Slovenije pridodali i ovakvu obradu, i to proširili na susjedne pokrajine — Istru, Furlaniju i Korušku, a u kasnijim razdobljima taj krug i proširiti, uvjeren sam da bismo došli do novih, dalekosežnih rezultata u otkrivanju utjecajnih pravaca, pa i do identifikacije još nepoznatih autora.

ZUSAMMENFASSUNG

In dem Verfasser Fragen der Ikonographie der Wandmalerei in Istrien und Slowenien erörtert, unterbreitet er Vorschläge zur Lösung einiger offener ikonographischer Probleme bzw. er schlägt die Identifizierung einiger umstrittener ikonographischer Themen vor. Beispiele:

1. BERAM: Für die am Nebeneingang der hl. Marienkirche in Skriljine gemalte Figur mit Ähren und einem Kürbis auf dem Haupt (Bild 1), die bis jetzt für die »Groteske« gehalten wurde, schlägt der Autor vor, sie als Personifizierung der »Torheit« (Stultitia) zu identifizieren. Somit würde die Figur ein Teil des ersten Paares aus dem Zyklus der Psychomachie darstellen.
2. HRASTOVLJE: Die vorletzte Gestalt im nördlichen Schiff, die bisher als das Jahr (Annus) (Bild 5) benannt wurde, sollte nach dem Vorschlag des Autors als König David identifiziert werden. Die letzte Figur in demselben Schiff, die bis jetzt für die Darstellung des Stifters gehalten wurde (Bild 4), sollte als hl. Hieronymus identifiziert werden.
3. Für das Bild der »Heiligen mit dem Kind« in der Kirche St. Johannes am Bohinjer See (Bild 7) schlägt der Autor vor, es als das Bildnis der hl. Jungfrau Marina zu bestimmen.

³⁷ Ukrasi na ovoj »torbi« veoma su slični ukrasima na koricama knjige koju čita sv. Matej u ovom istom prezbiteriju, na polju br. 6.

4. Im Zusammenhang mit der Gestalt des Apostels Matthäus mit den zwei Schwertern in der Hand erklärt der Autor, daß man die Schwerter als ein Symbol der doppelten Macht des Papsttums (der geistlichen und der weltlichen) verstehen müßte.
5. Schließlich empfiehlt der Autor, die gesamte Apostelreihe in der St.-Petrus-Kirche in Vrĥ nad Zelimljem (Bilder 10—11) neu zu identifizieren. Bisher sind für vier von den Aposteln verschiedene Identifikationen vorgeschlagen worden. Der Reihe nach sollten die Apostel wie folgt benannt werden:
  - hl. Petrus — den Schlüssel in der Hand
  - hl. Paulus — das Schwert in der Hand
  - hl. Matthäus — ein Buch lesend
  - hl. Philippus — mit »Jerusalem-Kreuz« und Buch (Exegese)
  - hl. Jacobus der Jüngere — mit Walkerstange mit aufgesetzter »goldener Platte«
  - hl. Simon Kananäus — ein Knäul Schlangen haltend
  - hl. Judas Thaddäus — mit Knüppel und Buch
  - hl. Johannes der Evangelist — mit Kelch und Schlange
  - hl. Jacobus der Ältere — mit Pilgerstab und Muschel
  - hl. Thomas — mit Lanze
  - hl. Bartholomäus — mit Messer und Haut
  - hl. Andreas — mit »Andreas-Kreuz« (»X«) und Buch
  - hl. Matthias — mit Axt

Vom Autor wird noch eine Bearbeitung mit Hilfe eines Computers aller Apostelreihen und ihrer Attribute in der Wandmalerei des gesamten subalpinen Gebietes vorgeschlagen. Die auf diese Weise gewonnenen Ergebnisse könnten sehr nützlich sein für die Feststellung von Einflußrichtungen und vielleicht auch für die Ermittlung der Künstler.

147 Psalterij 15. st., f 68 r, iniciala psalma 52, 1, Prikaz luđaka
(preslikano v 17. st.). Riznica katedrale, Trogir

148 Psalterium minus, f 57 v, iniciala psalma 52, 1, Prikaz luđaka
(14. st.). Franjevački samostan, Kampor na otoku Rabu

149 Vincent iz Kastva:
Personifikacija ludosti, 1474.
C. sv. Marije na Skrilinah, Beram

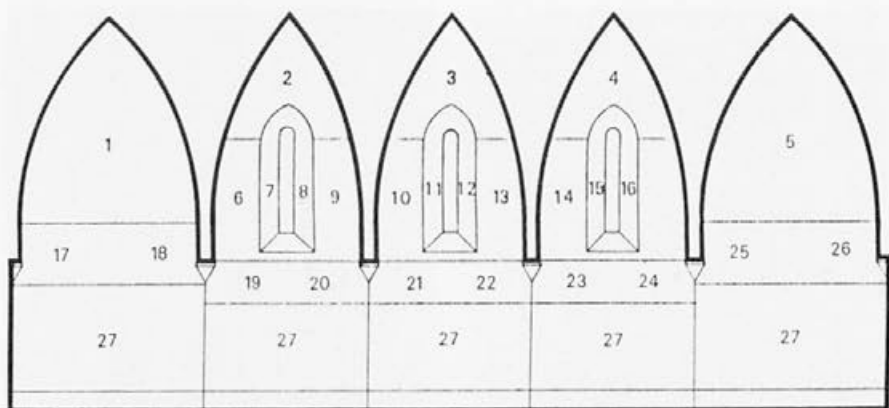
150 Janez iz Kastva:
sv. Jerolim (prijе Fundator), 1490.
Hrastovlje

151 Janez iz Kastva:
Kralj David (prijе Annus), 1490.
Hrastovlje

152 Janez iz Kastva:
Prorok, 1490. Hrastovlje

153 Vrhnica nad Zelimljem. Shema prezbiterija

154 Vrhnica nad Zelimljem. Pogled na prezbiterij

155 Jamnik nad Kropo. Sv. Matej
sa dva mača

156 Goropeč nad Ihanom. Sv. Matej
sa dva mača

157 Sv. Janez ob Bohinjskem jezeru.
Sv. Marina (ranije »svetnica
z otrokom«)

158 Vrh nad Zelimljem. Sv. Simun,
apostol